

„Munkásköltő” — ezredvégünkön

BÉKÉSI GYULA VÁLOGATOTT VERSEI

1942—1984*

Minden korszakban tudunk több, a figyelem előterében álló költőről — s keveset vagy semmit más, ritkán emlegetett pályatársairól. Ez a hangsúlykülönbség késsőbb, a majdani „utókor” közeledtével vagy változatlan marad, vagy módosul. A kialakult értékrend akár még feje tetejére is állhat.

Vajon Békési Gyula hova tartozik mindezen belül?

Előttünk immár válogatott verskötete áll. Hatvanéves születésnapjára tudhatta lezártnak (1984 a legutóbbi dátum). De a kényszerűen megszokott késés miatt 66—67 évesen vehette kézbe hajdani lírikusi visszatekintését. Számára nem új a várakoztatás. Negyvenegy éves volt, amikor először láthatta nyomtatott könyv formában a tizennyolc éves korától gyűlekező, csiszolatott költeményeit, s három-nyolc esztendő választja el egymástól a többi, gonddal összeállított, összesen hat, vékony versgyűjteményét.** Ajánlatos óvakodni az általánosításoktól, mégis közelmúltunk irodalmát madártávlatból szemlélve, úgy tetszik, hogy a kései indulás, ritkán jelentkezés, a mennyiségre kevés, jól megszárt termés íróink egy részénél nem a múzsa mostoha voltát, hanem állásfoglalásukból fakadó szükséztudást, fegyelmet és befelé fordulást képvisel. Békési Gyulánál azt kell hozzátennünk, hogy pályája sajátos aszinkronban alakult az irodalompolitikai igények mozgásával. 1965-ben lép elő kötettel, amikor már nem olyan keresett az alulról jövő tehetség, mint akár egy-két évtizede. Az újfelhértői parasztcsalád nyolcadik gyermeke, aki szakmunkássá vált, s így dolgozik a fővárosban, származását még mindig tekinthetné jó ajánlólevélnek, tehetsége mellé a ki- és felemelkedés útegyengetőjének. Hiszen olyan országban él, ahol vezetők, államférfiak neve alatt is a büszke „munkás” szó jelöli a hovtartozást. De Békési Gyula nem lesz „munkásköltő”. Továbbra is villanyt szerel — költőként; illetve költeményeket ír a szó szoros értelmében vett munkásként. Nem függetlenített poéta, hanem elsőként szellemi függetlenségét és sorstársaihoz való hűségét így őriző ember.

Mit jelent ez a költészet számára?

A *Tetőtlen ég* ciklusai mintegy életrajzi képsort adnak. Az összeállítás szerkezeti elve, a versek sorrendje mintha szándékosan tematika szerint alakulna: a szülőföld, majd a külváros, a műhelyek világa, a „háborús nemzedék” emlékei, s a „civilizáció dzsungelének” élményei. Úgy vélem, ez a kötetépítés nem válik a líra bemutatásának javára. Nem követhető a poézis érlelődésének útja, sokszor egymás mellé kerülnek az 1962-ből, '73-ból, '80-ból; netán '45-ből való darabok. S ebben az együttesben egyenetlen benyomást keltenek. Másfelől jellemző is ez a beállítódás Békési Gyulára; a költő, aki lírája szemlélését mintegy életszámvetésként kezeli. A poéta önmaga fölé, elé emeli belső elkötelezettségeit. Hiszen kezdettől középpontban áll nála a szolidaritásvállalás. Felemeli szavát a „perifériákra vetett sorstöröttek”-ért, az „öklökért, melyek sohasem ütöttek vissza”, megörökíti a „jobb sorstól” elperelteteket, „Roncstelep — roncsemberek”-et (*Hazai noteszlap; Tarlók, vadvizek népe; Szűnyogpusztán, Temetés után* stb.). Névtelenül elhullottakról ad hírt. „Puskatussal verték agyon. / Nőtt fölötte homoki gyom” — „Az emberek nem ismerték, / mert megkérdezni se merték: / Bihar küldte, vagy a Jászság...? / Élnek, akik halni látták.” (*Az életre való*) A hősiestől, de még a pusztai emberi esélyektől is távol eső utak,

* *Tetőtlen ég*, 1990.

** *Hazatalálni*, 1965; *Melegség fénye*, 1969; *Ember a hídon*, 1972; *Tüske és virág*, 1980; *Estébe kékülő*, 1984.

sorsok, tragédiák képeit őrzi. Azét, aki „Futott, akár a többiek / a völgybe le, a hegyre fel; / vére kibuggyant, visszeres / lábán felszakadt a sebhely.”, s aki mindhiába erőlködik a fulladásig, végül

*Ebek szagolták, varjúhad
csapott le rá, Majd elkaparták
a megtörtetett hegy alatt.*

A még élő, Don-kanyart járt öregek társait idézi. A „Jóskák, janik és miskák; és vaszilok, szergejek és / minden Egyyanyafölddé iszapult-porladt holtak”-at (*Vendég-ségben — egy pusztai öregnél*). Láttatja a „kerékvágásban” fekvő katonát, akinek „Vére már elfolyt. Nadrágja szárát, zubbonyát kutyatejgyöngyök szeplősítették.” De látja azt a „reszkető fejű nénikét” is, aki „édes fiam”-nak szólítja az „idegen”-t „s kendője szárnyával elárnyékolja” az elesett arcát (*Márványnak tetsző fehérséggel*). A megsárgult iskolai fényképről is az jut eszébe: „Mennyi fekete kendőtől megriadt, fájdalomra felkészült arcú” nebuló (*Hazai noteszlap*). Még 1973-ban ilyen képpel merészkedik visszaemlékezni a háború végére, az *Új világ születésére*: „Ruhádat lator tépte le; / összekarmolta melledet / horgas, fekete erőszak. / Vértócsák és hullák felett / rongyos eget fércelt a hó.”

Mégis, ezt a komor, tragikus sorsoktól súlyos világot megragadó szépségek varázsa szövi át. A jelképesként is felfogható *Katonasír* és *Cseléd János-sorsok* mellett Békési Gyula elemi ösztönzői a felemelő, lebegő könnyedségű ünnepi pillanatok. Nem csak indulására illenek saját vallomásának szavai: „Csodaszépet gondoltam egyszer, de elfutott vele a napmeleg, és maradék-gyönyörűsége csak annyi volt, hogy leülhettem egy padra hallgatni a levelek zenéjét.” Ez az ihletforrás elkíséri.

A pontos, érzékletes földközelséget a csaknem súlytalan, szárnyaló látomások teszik áttetszővé. Ő az, aki tudja, milyen egy elhagyatott porta, amelynek „Tyúkját görény viszi, kacsái felfáznak; / kutya se őrzi már gönceit a háznak”; ahol oda a „veréce”, „góréről az ajtó”, s tört „ekevas mellett nyirkos dudva”, szeméért „kajtató” sündiszó „kurcog”, neszez. De ő az is, aki meglátja, meghallja, amint:

*Vacogva hőcirádát
rezget a rózsató;
lebbenti pehely-álmát
a súlyos kerti kő*

(*Egy elhagyatott portán, Hóesés*). Észreveszi, milyen a „Hóhab / az ágak tenyerén”, s az „Alkonyati foltok égi rezen” (*Ünnepi rögtönzés, Egy vers születése*). Szemei előtt „mennybe száll a tócsa visszfényrezenete”, máskor „Szivárványt rezgetett a szennycsatorna”.

Így vállalja azt is, hogy a hitelrontó, megrendelt szocreál után és ellenére visszaadja pontosan és költőivé emelten a *Kábelfektetés*, az *Öntödében*, a *Forgácsolóban* belülről átélt látványait is. „Kés ha csisszan nyomról-nyomra, / pléh zizzen, lemez dorombol; / vasporhátyás vizen táncol / kört körözve kékes fény...” — forgácsolás közben. „Vas-rózsa a kézben a véső” — az öntödében.

Békési Gyula hagyományfolytatásának és teremtő leleményének mintha apró tükrei lennének jellegzetes szavai, kifejezései, verseit tarkázó egyedi neologizmusai. Nála szekerek indulnak „röcsögve”, giz-gaz „irombul”, a szög „nyiszog”, szél „páhog”, vagy „bicereg”. A pokróc az ázott állapot hátán „buborog”. Az akác „pusmog”, a vas „zumorog”, a tücskök „zizeregnek”, a költő „szöszmékel”, a szárnyas ének „prümmögdél”. „Lattyog nyulókás” felszín a tavon, „brekkencs-nép” a békák népe. Gyermekek és a nyelv, folklór naiv, névtelen alkotóinak frissességét érezhetjük a hang-, alak- és érzékletutánzó találékonyságban. Néhol meg az expresszionisták szóhajlításainak feszítettsége, túlzása, már-már görcsössége kísért. A „mohát bibircsózó kerítés”, a fogó nyelén „elpetyhüdt szurok”, amint „barnáll”; a veríték ahogy „szobrosul”, vagy amikor az „indulati napkitörések elcsitulnak”; a szó „visszasetteng” tudata legbensőbb üregeibe; másutt „befelé szór szikrát, bel-ege lángol” és „salakot: /

pöfögtetve" hül a porban a fém — ezt a rokonságot juttatja eszembe. A nyelvformálás egyik tudatos-tudatlan indítéka is a 20-as évek expresszionistáihoz hasonló lehet: főként igékben mutatkozik a lefojtott, tehetetlenségre kényszerült cselekvésvágy jelenléte.

Az éber elme, a fogékony érzékek magukba vésik, megrajzolják a megélt napok hű képeit. Ámde néhol ez a létközelség a pusztá megfigyelést, a még formálatlan nyelvi, képi anyagot, a műhely jellegűt is belesodorja a versbe. Elmosódnak a nyers észlelés és a mű határai. Ezt tapasztaljuk némely szabad versében. Például a *Kábel-fektetés* vagy az *Ünnepi TMK* így lesz — költői részletei mellett és ellenére — többségében köznapis beszéd, meditáció, kvázi-szabadverssé tördelve. „... — Igen: »Itt minden fontos.« A dolgok láncolat- / rendszerében nincs minőség-különbség.” (*Kábel-fektetés*)

Békési Gyula személyében, verseiben — ahogyan szövegtényei is tükrözik ezt — különös hagyományfolytatóval és újítóval találkozunk. Azt mondtam: adott válogatott kötete nem előnyös oldaláról mutatja be líráját. Ebben a fajta, idő- és fejlődésrétegeket összecsisztató ciklusrendben erősen szemet szűr, fokozottan zavar a szabad versekbe szüremkedő prózaiság, s a kötött verseken belül felbukkanó szabadosság, rím-ritmus döccenő. Például szonettjeinél. Másutt, úgy tetszik, hogy ő, aki oly kitűnően játszik a szavakkal, úgy megy bele e játékba, hogy már a szavak játszanak vele (*Egy varázsló strófái*). Sokszor úgy érzem, a vers „csak szolga” itt, de nem „cifra” szolga; az életgond a múgond helyére nyomul. Ellenőrzésül fellapoztam megelőző, vékony köteteit: ezekben egy erőteljesebb költővel találkoztam.

Mindez szorosan összefüggni látszik Békési Gyula hűen vállalt, követett, nehéz szerepével, úttjával, helyzetével. Azzal, ahogyan ő megélt az elmúlt, visszas korszakot. „... befogott, mint olló / a szövetet — a hozzám hasonló.” — írja. S nem szólam nála az sem, amikor úgy érzi: „Sorsokat kaptam élet-nehezékeknek” (*Megítéltetem*). Emberi, költői pályája egyszerre lesz Kassáké kései folytatója és Sinka Istváné örököse, csakhogy megváltozott körülmények között. Nem egyszerűen az korlátozza, hogy munkásként — értelmiségi és fordítva, inkább az, hogy olyan közegben történik ez, ahol így, elhatárolva magát, elszigeteltté válik. Eredendő, megőrzött tisztessége oka és eszköze is annak, hogy ezt is kimondja: a „sehová-sem-tartozás szeplői”-t, s azt, hogy a költőletet „úri üresség, ég-töltete”-ként látja (*Éjjeli dialógus*). Czigány Zoltán megfogalmazása lényegét megragadó: „a moralitásért való küzdelem a versben is küzdelemmé válik” (Somogy, 1990. szept.—okt.). Úgy érzem, ehhez kötődik a szabad és kötött forma, illetve az expresszív jegyek jelzett kétarcúsága. S a mintegy fordított lírikusi útja is: nem első verseiben tűnik fel a mesterek nyoma, hanem az összegezés felé haladva. Itt viszont szándékos, tudatos megidézésként. József Attila, Nagy László és mások lírájába épülő elemi hatásai után most az öregedő Arany János biztatását maga választja. Ugyanazzal a mélyről fakadó gesztussal, mint amellyel az anyához, a szülőföldhöz hajlik vissza. „Zárul a Kör már és én is visszaütődöm a rögöz” (*Anyám*). Hűségéből, következetességéből ered: első kötetének címe (hasonló és mégis eltérő az öt gondol, figyelemmel kísérő költőtárs, Fodor András: *Hazafelé* címéhez): *Hazatalálni*, jelképesnek tekinthető, immár vissza- és előrepillantva. Ugyanakkor áttételesnek értett vágyként is értelmezhetjük. Úgy, ahogy Békési Gyula naiv és fogékony tisztaságával egy máig szóltan emberi közeg nevében kimondja. Akárcsak a változatlan figyelemre méltó kérdéseket, végső és elemi igényeket:

*Sírt keresek; Embert, aki
betéve tudja már,
hogy kell a sorsot felmondani,
ha kérdez a halál.*

*Sóhajok sója — tű hegyén
Onnan szállnak fel a fém-
kucorgó lét vacog.
és üveg-holnapok? ...*

(Harmincöt év múlva)

SZÉLES KLÁRA